

TESBİH

melidir. Çünkü tanelerin üzerinde meydana gelecek pürüzler tesbihin değerini düşürür.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, III, 152; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 143; VIII, 474; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1989, II, 161; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi't-türâsi'l-Arabî), XXIV, 74; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405, I, 383; Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hiâb* (nşr. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, IV, 259; Müsahibzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946, s. 154, 155; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s.176; Ronart, *CEAC*, s. 450; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), III, 98, 100; Deniz Gürsoy, *Tespîh: Parmak Uçlarındaki Huzur*, İstanbul 2006, s. 34, 61, 123 vd.; Necip Sarıncı, *Duâ Taneleri Tesbih*, İstanbul 2008, tür.yer.; Perran Ülkümen, "Tesbihin Tarihçesi, Yapılış Tekniği ve Saray Koleksiyonundaki Tesbihler", *TEL.D*, sy. 12 (1970), s. 111 vd.; Bedîî Gorbon, "Türk Tesbihçilik Sanatı", *Türkiyemiz*, sy. 31, İstanbul 1980, s. 1 vd.; A. Masala, "Tesbih in Turchia", *İslâm: Storia e Civiltà*, XII/3, Roma 1985, s.149 vd.; M. Bülent Coşkun, "Tesbihin Tarihçesi, Osmanlı Tesbihçiliği, Tesbih Yapımı, Ustaları, Çeşitleri, Günümüzdeki Durumu", *TOK Belleteri*, sy. 77 (1988), s. 56 vd.; Işık Yazan, "Türk Erkeğinin Yüzyıllardır Vazgeçemediği Aksesuar, Türk Tesbihçiliği", *Antik Dekor*, sy. 8, İstanbul 1990, s. 58 vd.; "Tesbih", *SA*, IV, 1973-1974.

NEBİ BOZKURT

Diğer Dinlerde. Dualarda yer alan Tanrı isim ve sıfatları gibi kutsal kabul edilen ve tekrarında yarar umulan sözlerin sayısını bilmek amacıyla hâfızaya yardımcı olarak tesbih kullanma İslâm dışındaki dinlerde de oldukça yaygındır. Günümüzdeki formuyla en erken örnekleri Hinduizm'e kadar götürülebilen tesbih kültürünün antik Peru'da ipe düğüm atmak şeklinde uygulanan ve "quipu" denilen hesaplama sistemiyle ilişkisi olması muhtemeldir. Quipu Peru dilinde "düğüm" demektir. İpliğe düğüm atma geleneği aslında hemen her toplumda vardır. Güney Amerika'da Guiana yerlileri bayram ve kutsal günlerin tesbihinde düğümlü iplerden oluşan takvim kullanıyorlardı. Çin'de Yung-ching-che zamanında ipliklere atılan farklı düğümlerin sayıları ve aralıkları farklı anlamlar ifade ediyordu. İpliğe dizili boncuklardan oluşan gerdanlık gibi tesbihe geçişin zamanı kesin şekilde bilinmemekle beraber ilk defa Ortadoğu'da kullanılmış olması muhtemeldir. Eski Mısır'da firavun Tutankamon'un mezarında bulunan otuz yedi taştan müteşekkil bir nesnenin dua etmede kullanılan bir tesbih olduğu düşünülmektedir.

Eski Roma'da kadınların kullandığı taştan yapılmış kolyeleri ifade eden "monile" kelimesi aynı zamanda "zikretme" anlamına gelmektedir. Kelimenin içeriğindeki bu kavramsal yapı, kolye türünden nesnelerin dua için kullanılan bir fonksiyona sahip bulunduğuna işaret etmektedir. Batı'da tesbih karşılığı kullanılan "beads" kelimesi Anglosakson dillerde "dua" anlamındaki "beade" veya "bede"den gelmektedir. Tesbih geleneğinin uzandığı dinî form tesbihin yalnızca Tanrı ismini zikretmede kullanılan bir nesne olmadığı, belki daha büyük oranda bu tip nesnelerin muska türünden birtakım özellikler taşıdığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bazı Budist rahiplerinin taşıdığı "bodhi" denilen yetmiş iki boncuklu tesbihin taneleri, üzerine dinî ibareler yazılmış yaprakların lake veya vernikle yuvarlanmasıyla elde edilmektedir (*ERE*, X, 850). Başlangıçta sayı saymaya, hesap yapmaya yarayan veya korunma amaçlı tılsım / muska şeklinde yararlanılan birtakım nesnelerin daha sonraki dönemlerde Tanrı adını zikretmede ya da dua etmede kullanılan bir forma bürünmüş olması kuvvetli bir ihtimal gibi görünmektedir.

Daha gelişmiş bir form olarak tesbih kültürünün klasik anlamıyla ilk bilinen örnekleri Hinduizm'de ortaya çıkar. Hinduizm'de tesbih "japamâlâ" (zikir çelengi) veya "smarani" (hatırlanan nesne) adıyla bilinir. Hint kültüründe bu geleneğe, muhtemelen antik Hindistan kültüründe hesap yapma amacıyla kullanılan "pae jamaş"lara kadar uzanır. Hint Purana geleneğinde tesbihin ilk formu, Şiva'nın karısı Satî'nin ölümü üzere yaptığı dua sırasında elinde tuttuğu nesneye kadar çıkartılır. Hinduizm'de tanrıların isimlerini zikretmede, dua etmede veya konsantrasyon esnasında kullanılan tesbih, çakıl taşı, metal veya ahşap gibi çeşitli objelerden yapılır ve 108 adet parçacıktan oluşur, Şivacı olarak bilinen Hindu mezhebinde tesbih tanelerinin sayısı otuz ikidir. Hint dinî heykellerinde Brahman'ın dört elinden sağ ön eli, Durgas'ın sekiz elinden sekizincisi, Ganga'nın dört elinden biri, Sarasvatî'nin yine dört elinden biri tesbih taşır. Tesbih aynı ad, form ve amaçla Budistler'de ve Sihler'de de kullanılır. Hindular'ın tesbihleriyle Budistler'in tesbihleri arasında pek fazla fark gözlenmez. Bazıları turkuaz, mercan, amber, gümüş, inci gibi daha değerli materyallerden yapılır. Yöre ve mezhebe göre de boncuk sayılarında bazı farklılıklar görülebilir.

Çin Budistleri'nin "su-chu" denilen tesbihe Tibet'de "phreng-ba" (theng-wa) adı verilir ve Lamalar'ın kıyafetlerinde tamamlayıcı bir aksesuar olarak yer alır. Değişik tanrılar için farklı renkte tesbihler kullanılır ve dindarlar çoğu kere Sanskritçe birtakım ifadeleri tekrarlar. Tanınmış zikirleri "Om mani padme (pedme) Hum" ifadesidir. 108 taneli tesbih yirmi yedişerden dört bölüme ayrılır. Aralarına diğerlerine göre daha büyük veya farklı renkte üç boncuk konur. 10.800 sayısına ulaşmaya kadar zikir tekrarlanır. 108 rakamının Buda'nın havâîlerini temsil ettiği söylenir. Ancak Buda'nın öğrencilerinin sayısı on sekiz olduğundan bu sayıda boncuğu olan küçük tesbihler de yapılmıştır. Bazılarına göre asıl rakam 100'dür ve fazladan olan sekiz boncuk ihtiyaten konulmuştur. Burma tesbihleri de 108 tanelidir ve tesbih çekimi esnasında Budizm teslîsi tabir edilen üç sığınağın adı tekrarlanır. Bunlar Phra (Büyük Buda), Tara (Dharma) ve Sangha'dır (Soylu). Tesbihin devri tamamlandığında imâme yerindeki merkezî boncuk tutulur ve "anitsa, dukka, anatha" (fâni, acı, gerçek dışı) sözleri tekrarlanır. Japonya'da "sho-zuku-jiu-dzu" denilen tesbihi Budistler milâttan sonra VI. yüzyıldan itibaren kullanmıştır. Burada sosyal statü sembolü tesbihler klasik Japon evinde özellikle çay odasının duvarını süsler. Japonlar moda, sahibinin zevkine ve servetine göre değerli, ortadan ikiye ayrılan 112 boncuklu tesbihler taşır. Eskiden Japon din adamları boyunlarına bodhi ağacından yapılmış tesbih takarlardı.

Yakınoğuş'da tesbihin bilinen formuyla kullanıldığı en önemli gelenek Hıristiyanlıktır. Batı dillerinde tesbih karşılığında kullanılan "rosary" / "roaire", Latince "rosarium" (gül çelengi) kelimesinden gelmektedir. Bu kelime Hz. Meryem'in güllerden oluşan tacını ifade etmektedir. Tesbihin gülle ilişkilendirilmesi Hıristiyanlık'ta gülün bâkire Meryem'in sembolü oluşundan kaynaklanmaktadır (Ahd-i Atîk'te "hikmet" in sembolü olan gül hıristiyan çevrelerinde Meryem'le ilişkilendirilmiştir; Vâiz, 24/14, 50/8). Ayrıca gülün kırmızı rengi İsa'nın kanını temsil etmektedir. Umumiyetle Hıristiyanlık'ta tesbih geleneği ilk Haçlı seferleri sonrasında XII. yüzyıldan itibaren Aziz Dominik'le (Saint Dominique) başlatılır. Buna göre Albililer'e karşı Aziz Dominik'in savaşı sırasında Kutsal Meryem ona görünmüş ve tesbih vererek tesbihle nasıl dua edeceğini öğretmiştir. Ancak IV. yüzyıldan beri özellikle manastır çevrelerinde tesbih kültürünün var olduğu söylenir. Do-

ğu Hıristiyanlığı'na göre tesbihi kullanan ilk kişi Antonohy the Great'tir (Büyük Antoni, ö. 356). 347 yılı civarında ölen, Mısır'da Teb şehrinde yaşamış keşiş Paul'un tesbih amacıyla 300 çakıl taşını kullandığı bilinmektedir. Belçika'da Nivelles'de rahibe Gertrude'un (VII. yüzyıl) mezarında tesbih çekmede kullanılan taşlar bulunmuştur. XI. yüzyıla ait Cluny tarikatına ait bazı dokümanlar Cluny manastırlarında tesbih çekildiğine dair bilgiler vermektedir. Ancak Meryem'in Aziz Dominik'ten Tanrı'yı zikretmesi için tesbih kullanmasını istediğine dair yayılan rivayetle XV. yüzyıldan itibaren Dominiken çevrelerinde tesbih kullanan özel keşişlerin oluşturduğu cemaatler ortaya çıkmıştır. XV. yüzyıldan itibaren kilise resimlerinde tesbih görülmeye başlar. Bunların en eskilerinden biri Flaman ressamı Jan van Eyck'in The Virgin of the Fountain adlı tablosudur (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerp).

1569'da "Conserverunt Romani Pontifices" adlı papalık genelgesi tesbih çekmeyi kanonik hale getiren ilk kilise belgesidir. XV. yüzyılda Dominiken rahip Xlanus de Rupe, İsa ya da Meryem sûretleri önünde dua ederken tesbih kullanma geleneğinin öncüsü olmuştur. 1470'lerde manastırlarda 150'lik tesbihler ortaya çıkmıştır. Ellilik üç tesbihin birleşmesinden oluşan bu tesbihleri keşişler entarileri üzerinden boyunlarına takarlardı. Katolik dünyasına tesbihin Haçlı seferleri sırasında müslümanlardan geçtiği de söylenir. Papa V. Pius'un onayıyla kullanılmaya başlanan tesbih elli dokuz taneliydi. Bu sebeple V. Pius "tesbihin papası" olarak anılır. 1586'da Papa V. Sixtus tarafından 150'lik tesbihler kaldırılmış ve elli dokuzluk tesbihlere dönülmüştür. Bu tesbihlerle beş defa Pater Noster, elli defa Ave Maria, üç defa Gloria ve bir defa da Salve Regina duaları okunurdu.

Modern zamanlarda ve özellikle Katolik kilise geleneğinde tesbih kullanmanın önemi Meryem vizyonları ile kökleştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1858'de Lourdes'da Aziz Bernadette Soubirous'a görünen Meryem ondan tesbih çekmesini istemiştir. Bu olayın birçok defa gerçekleştiği yere Tesbih Bazilikası (The Rosary Basilica) inşa edilmiştir. 1917'de Portekiz'de üç çocuğa görünen Meryem (Lady of Fatima) öyküsü Katolik kilisesinde tesbih geleneğinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Üç çocuktan biri olan Lucia Santos'un verdiği bilgiye göre bu esnada Meryem'in elinde bir tesbih vardır. Bu sebeple bugün tesbih

çekerken yapılan duaya bir "Fâtıma duası" eklenmiştir. 1933'te Belçika'da Banneux'da Mariette Beco adında küçük bir kıza görünen Meryem vizyonunda da benzeri bir olay yaşanmıştır. Bir başka olay 1973'te rahibe Agnes Sasagawa tarafından tecrübe edilmiştir. Papa II. John 1999 yılında tesbih kullanmayı teşvik etmiş, Ekim 2002'den Ekim 2003'e kadar olan bir yıllık süreyi tesbih yılı ilân etmiştir. Bu tarihlerden itibaren Batı'da tesbih kullanımı daha da yaygınlaşmıştır. Batı'da ilgi duyulan dinlerden biri olan Budizm'in de bunda etkisi olmalıdır.

Bugün özellikle Katolik ve Ortodoks geleneğinde tesbih özel dualar eşliğinde kullanılan, Tanrı'ya yaklaşıtırcı bir dinî nesne hüviyetine sahiptir. Batı'da tesbih ustalarına "paternoster" diyorlardı. Bunlar Osmanlılar'da olduğu gibi el tornalarında tesbih çekerlerdi. Taş ya da benzeri nesnelere yapılan tesbih muhtemelen, manastırlardaki dualar esnasında mezmurlardan seçilerek okunan 150 ilâhiye nisbetle 150 tanecikten müteşekkildir. Bir tesbih dizisi üzerinde bulunan 150 tanecik on beş adet daha büyük tanecikler (nişane) dizisiyle onlu bölümlere ayrılır. Her tesbih dizisini oluşturan ipin ucunda bir haç figürü bulunur. Tesbih çekmeye başlanmadan önce mutlaka haç çıkartılmalıdır. Tesbih çekimi esnasında özellikle İncil'de anlatıldığı kadarıyla Meryem'in hayatına konsantre olunur. Protestanlar'da ve Yahudilik'te tesbih geleneği yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

J. M. Erikson, *The Universal Bead*, New York 1969, s. 78, 79, 80; R. Gribble, *The History and Devotion of the Rosary*, London 1992; A. Winston, *Stories of the Rose: The Making of the Rosary in the Middle Ages*, New York 1997, s. 2, 3; J. D. Miller, *Beads and Prayers: The Rosary in History and Devotion*, London 2002; J. Kieschnick, *The Impact of Buddhism on Chinese Material Culture*, Princeton 2003; Deniz Gürsoy, *Tesbih: Parmak Uçlarındaki Huzur*, İstanbul 2006, s. 15 vd., 37 vd.; W. S. Blackman, "Rosaries", *ERE*, X, 847 vd.

KÜRŞAT DEMİRCİ

TESBİH NAMAZI

(صلاة التسبيح)

Nâfile namazlardan biri.

Her rek'atında yetmiş beş defa "sübhâ-nallâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber" şeklinde zikir lafzı okunan dört rek'atlı bu namaza "sübhânellah" ifadesinin çokça tekrarlanması dolayısıyla "tesbih namazı" (salâtü't-tesbih) adı verilmiştir. Terim olarak **tesbîh**, "Yüce Allah'ı

ulûhiyyetle bağdaşmayan sıfatlardan tenzih ederim, O'nu en üstün sıfatlarla anarım" mânasındaki sübhânellah vb. zikir lafızlarını söylemeyi ifade eder. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde ve diğer bazı hadis kitaplarında tesbih namazı hakkında pek çok hadis rivayetine yer verilmiştir (Fazl Hasan Abbas, s. 183-184). Ayrıca Dârekutnî, Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Sa'd es-Sem'ânî, Tâceddin es-Sübki, İbn Nâsirüddin ed-Dîmaşki ve Süyûtî gibi âlimler bu konudaki hadisleri birer kitapçıkta toplamıştır. Tirmizî tesbih namazı hakkında çok sayıda sahâbîden hadis rivayet edildiğini, ancak bunların ekserisinin zayıf olduğunu, ayrıca Abdullah b. Mübârek ve bazı âlimlerin bu namazın faziletini dile getirdiklerini belirtmiştir ("Şalât", 350). Hadis kaynaklarında on iki sahâbîden tesbih namazına dair rivayetler yer almış olup (*a.g.e.*, s. 183) bunların en meşhuru İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiği hadistir. Buna göre Resûl-i Ekrem, amcası Abbas'a tesbih namazı vesilesiyle bütün günahlarının affedileceğini söyleyip bu namazın kılınış biçimini anlatmış, tesbih namazının mümkünse her gün, değilse her cuma yahut ayda, yılda bir veya hiç değilse hayatta bir defa kılınmasını tavsiye etmiştir (Ebû Dâvûd, "Ta'avvû", 14; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 190).

Fıkıh ve tasavvuf kitaplarında tesbih namazının hükmü, fazileti ve kılınış biçimi hakkında bilgi verildiği gibi bazı fakihler bu hususta müstakil risâleler kaleme almıştır (*a.g.e.*, s. 162-164). Konuya ilişkin hadislerin sıhhatiyle ilgili görüş farklılıkları bulunduğu için bazı fakihler tesbih namazını müstehap, bazıları câiz, bazıları da mekruh saymıştır. İlk dönem Hanefî kaynaklarında tesbih namazının hükmüyle ilgili bir değerlendirmeye rastlanmamakta, VI. (XII.) yüzyıldan itibaren namazın mekruhlarının anlatıldığı bölümlerde dolaylı biçimde tesbih namazından olumlu şekilde söz edilmekte (Kâsânî, I, 216), daha sonraki dönemlerde yazılan bazı eserlerde ise bunun nâfile / mendup namazlardan biri olduğu ifade edilmektedir. Mâlikî fakihlerinden Hattâb'ın bildirdiğine göre Kâdî İyâz tesbih namazını fezâil (nâfileler) arasında zikretmiş (*Me-vâhibü'l-celîl*, II, 8), buna karşılık Ebû Bekir İbnü'l-Arabî konuya dair sahih ve hasen bir hadis bulunmadığı için bu namazın mekruh olduğunu ileri sürmüştür ('*Âri-zatü'l-ahvezi*, II, 265-267). Başta Gazzâlî, Begavî, Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid er-Rûyânî, Abdülkerîm er-Râfî, İbn Hacer el-Heytemî olmak üzere Şâfiî fakihlerinin çoğun-